

УДК 338; 27; 159.9

Ольга ВЛАДИМИР

Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя, Тернопіль, Україна

ВПЛИВ ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИХ, СОЦІО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА МЕНТАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Резюме. Досліджено вплив історико-політичних, соціо-психологічних та ментальних особливостей на розвиток національної економіки України. Розглянуто основні природні, кліматичні та географічні умови, їх вплив на характер та структуру розвитку народного господарства від часів Київської Русі до сучасності. Проаналізовано вплив релігії на світосприйняття й ставлення до підприємницької діяльності та збагачення. Проведено порівняльний аналіз основних поглядів православ'я та католицизму (протестантства). Розглянуто історичний шлях та політичні умови господарювання українців у різні часи та в складі різних країн. Виявлено негативний вплив постколоніальних синдромів як на підприємницьку поведінку суб'єктів господарювання, так і на управлінські процеси на рівні державних органів. Обґрунтовано необхідність трансформації національного господарського менталітету з метою збереження національної самобутності, національних інтересів та забезпечення інтеграції національної економіки у міжнародне співробітництво на умовах гідного конкурента.

Ключові слова: національна економіка, економічна психологія, економічна поведінка, національний господарський менталітет, природно-кліматичні умови, релігія, історико-політичні умови.

Olha VLADYMYR

Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine

THE INFLUENCE OF HISTORICAL, POLITICAL, SOCIO- PSYCHOLOGICAL AND MENTAL FEATURES ON DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

Summary. The article is devoted to the study of the influence of historical, political, socio-psychological and mental characteristics on the development of the national economy of Ukraine. The main natural, climatic and geographical conditions and their influence on the character and structure of the national economy development from the time of Kyivan Rus to the present are considered have been considered in the article. The influence of religion on world perception and attitude towards entrepreneurship and enrichment has been analyzed. A comparative analysis of the main views of Orthodoxy and Catholicism (Protestantism) was conducted. The historical path and political conditions of Ukrainian economy management at different times and in the composition of different countries have been considered. The negative influence of postcolonial syndromes on entrepreneurial behavior of business entities, as well as to managerial processes at the state body's level has been discovered. The necessity of transformation of the national economic mentality, in order to preserve national identity, national interests, as well as ensure integration of the national economy into international cooperation on the conditions of a worthy competitor has been substantiated.

Key words: national economics, economic psychology, economic behavior, national economic mentality, natural and climatic conditions, religion, historical and political conditions.

Вступ. Сучасні умови соціально-економічного розвитку характеризуються відкритістю національних економік та глобалізацією практично усіх суспільно відтворюючих процесів. Водночас виникає розуміння того, що унікальність та неповторність як кожної особистості, так і кожного народу, з їх конкретними національними, культурними, історичними, ментальними, соціо-психологічними, релігійно-духовними світоглядами та особливостями – це безцінне надбання, яке служить чинником подальшого прогресивного розвитку як кожної країни зокрема, так і світової спільноти загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі можна знайти чимало наукових праць, присвячених дослідженню процесів глобалізації, розкриттю її позитивних та негативних сторін. Дані питання розкриваються у працях О. Кендюхова, О. Захаркіна, І. Павленка, Н. Черкас та інших. Велику зацікавленість провідних науковців, таких, як Б. Андрушків, О. Дзюблюк, А. Кукарських, В. Міщенко та інших викликають проблеми розвитку національної економіки. Вони провели глибокі ґрунтовні дослідження розвитку банківського сектора України та ефективності грошово-кредитної політики, розвитку промисловості та підприємницької діяльності, формування ефективної інноваційної та інвестиційної політик тощо.

Мета статті – виявлення впливу історико-політичних, соціо-психологічних та ментальних особливостей на розвиток національної економіки України.

Постановка завдання. Відповідно до поставленої мети виокремлено такі завдання: розглянути історичні особливості формування та розвитку господарської діяльності на землях сучасної України; розкрити вплив релігійних та природно-кліматичних умов на формування господарського менталітету; обґрунтувати вплив колоніального мислення на сучасні процеси державотворення та розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Оскільки суб'єктом економічної активності виступає людина, то особливості її поведінки визначають умови господарювання національної економіки. Тому для виявлення проблем та особливостей формування стратегії розвитку національної економіки необхідно проводити дослідження на межі стику таких наук, як психологія, історія, й безпосередньо економіка.

Відповідно до теорій економічної психології, організаційної психології та менеджменту формуються певні моделі-стереотипи поведінки людини з метою спрощення управління нею. У працях Адама Сміта, Альфреда Маршалла та Джона Кейнса описано теорію раціональної «економічної людини», метою діяльності якої є отримання вигоди та доходу. В основі даної теорії лежить «економічний егоїзм».

Сучасні теорії визначають інші моделі людини, які суттєво відрізняються від класичної моделі «економічної людини». Їх висновки ґрунтуються на дослідженнях людини з погляду її психологічних і соціальних особливостей. Італійський економіст і соціолог Вільфредо Парето писав, що саме через вказану закономірність учені можуть досліджувати, аналізувати людські дії, робити висновки й прогнозувати поведінку людини як з погляду особливостей психології, так і в соціальному аспекті. Німецький юрист і соціолог Макс Вебер приділяв велику увагу дії ідеологічних і психологічних чинників (зокрема протестанської моралі) на розвиток економіки та самої людини.

Сучасний дослідник Е. Маймінас вважає, що економічне становище країни, оцінювання ходу економічних реформ та їх можливих наслідків істотно залежать від пануючого в суспільстві соціально-економічного генотипу [1, с. 51]. За його визначенням соціально-економічний генотип – це інформаційний механізм соціального спадкоємства і соціальних змін, що забезпечує відтворення структури, принципів функціонування, процесів регламентації та навчання (відбору, запам'ятовування й розповсюдження позитивного досвіду) в суспільній системі. Він також включає стимули

до інновацій, форми навчання, типові для кожного суспільства, тобто елементи, що становлять категорію «людський капітал».

У період глобалізації активного розвитку зазнає такий напрям економічної психології, як економічна етнічна психологія, предметом якої виступає прояв етнопсихологічних характеристик у повсякденному економічному житті народів та індивідів.

Науково-практичні дослідження економічної етнопсихології на противагу ідеям глобалізації про уніфіковану сутність «економічної людини» та економічного простору виділяють самобутність, своєрідність, оригінальність людських осіб у всіх їх взаємодіях з навколишнім середовищем, не виключаючи й економічну поведінку [1, с. 95].

Практика сучасних етнопсихологічних теорій ґрунтується на крос-культурних дослідженнях. Проте вони частіше носять пізнавальний, ніж практичний характер, оскільки ілюструють певні психолого-економічні стани, які є прикладами крос-культурного характеру, а не ставлять за мету зміну етнічних установок або вирішення соціально-економічних завдань.

Характерною особливістю сучасних суспільств є поява позаетнічних урбанізаційних угруповань людей, які не пов'язані з устроєм життя своїх предків, втратили багато господарських і промислових навиків своїх народів або, принаймні, не усвідомлюють їх як національні традиції. Отож, урбанізація не сприяє підтримці національної унікальності.

Процес відродження й розширення традиційних форм господарювання потребує серйозного соціально-психологічного забезпечення. Такими заходами є: відновлення етично-психологічних норм сумісної життєдіяльності в різних етнічних групах; підтримка соціально і національно значущих традиційних видів діяльності, розроблення в цих цілях оптимальних форм стимулювання їх учасників; психолого-педагогічне забезпечення різних методів професійного навчання національним мистецтвам і ремеслам; участь у розробленні критеріїв оцінювання та самооцінювання ефективності кожної з форм традиційного господарювання, стандартів і норм проведення професійних конкурсів; вивчення й підтримання етнічно орієнтованих методів управління, які реалізуються певними общинами, етносами; створення сприятливого іміджу власників родових угідь; участь у рекламі й маркетинг їх екологічно чистої та якісної продукції; етнопсихологічне забезпечення паблік рилейшнз з питань організації туризму (у тому числі міжнародного) в таких регіонах.

Одним із завдань економічної етнопсихології виступає аналіз узагальнених детермінант економічної поведінки людини. До таких поза всяким сумнівом можна віднести етнічний менталітет. Уміле звернення до його специфіки, наприклад в Японії, призвело й до економічної, й до соціальної ефективності. «Японський дух, західна тактика» – ось формула японського дива. Японія модернізувалася, ставала сучасною, спираючись на власну ідентичність, залишаючись самобутньою, не імпортуючи західну культуру, а навпаки, проявляючи прихильність до своєї власної культури» [1, с. 98].

На формування економічної етнопсихології та особливостей господарювання впливають різні чинники та обставини: національні вірування, релігія та світогляд, традиції та звички, природно-кліматичні умови, і, звичайно, історичний шлях державотворення.

Незважаючи на те, що наша країна має древню історію та глибоке коріння національного розвитку, шлях її державного становлення не був рівно направленим і характеризувався як розквітом, так і поневоленням. Упродовж тривалих століть наші землі зазнавали численних перерозподілів сусідніми країнами-загарбниками, а ресурсний потенціал використовувався для розвитку економіки країн-колоністів. Задля збереження національної самобутності та відродження власної державності кожна епоха

мала своїх сподвижників, які відстоювали національні ідеї та інтереси. Можна згадати чимало політичних діячів, митців і літераторів, науковців. Водночас, формування незалежної держави неможливе без національної економіки.

На нашу думку, розвиток національної економіки базується на трьох складових: «виробництві», «грошово-фінансовій системі» та «соціально-психологічних особливостях».

Формування господарської діяльності та сучасної національної економіки України пройшло чимало етапів. Основи господарського життя та її чітко виражена орієнтація на сільське господарство були закладені ще за часів Київської Русі, які, передусім, визначалися природно-кліматичними умовами та географічним розташуванням.

Більша частина території сучасної України з точки зору її рельєфних і ландшафтних особливостей не була захищена від зовнішніх ворогів, що зумовило необхідність розбудови колективних систем захисту. Ведення господарства з використанням трудомістких і низькопродуктивних ранніх систем землеробства вимагало колективної господарської взаємодопомоги, общинності та консолідації ресурсів, що розвивало колективістські риси національного господарського менталітету [2; 3].

Внаслідок того, що українці проживали в сприятливих кліматичних умовах, які виключали конкурентну боротьбу за розподіл земельних ресурсів, їх національний індивідуалізм має певну особливість. Індивідуальні риси господарського менталітету проявляються не в боротьбі за економічні інтереси та результат цієї боротьби (як у суспільствах, що ведуть боротьбу за виживання в суворих кліматичних умовах), а в розмежуванні інтересів, пошуку компромісу, ізоляваності [4, с. 132].

Українські селяни були завжди прив'язані до землі та звичних природно-ландшафтних умов. Тому у випадках міграцій вони намагалися осідати в ландшафтних зонах і соціокультурних середовищах, максимально наближених до звичних. Наприклад, в Російській імперії, отримавши у XIX ст. можливість вільно пересуватися, українці оминали міста й шукали нові незаселені сільськогосподарські угіддя, а західноукраїнські селяни в країнах Північної та Південної Америки поповнювали ряди фермерів [5]. Ці факти свідчать про усталеність, неризиковість у веденні господарської діяльності.

Важливою рисою господарського менталітету, сформованою під впливом природо-географічних чинників, є технологічний консерватизм, тобто прихильність традиціям і відторгнення нововведень. А це супроводжувалося низькою віддачею від вкладеної праці, мінімальним обсягом додаткового продукту в сільському господарстві. Постійне балансування на межі бідності та голоду змушувало селян проявляти обережність щодо будь-яких, навіть привабливих, відхилень від усталених традицій. Найнадійніше джерело інформації – це досвід предків, і навіть очевидна ефективність технологічних інновацій не здатна швидко подолати прихильність цього досвіду [5; 6].

Традиціоналізм супроводжував господарське життя українців упродовж усієї історичної епохи і не зник у період індустріального прориву. Ремісники використовували знаряддя й способи виробництва, які були перевірені століттями [6]. Зміни в технології й техніці ремесел були вкрай повільними, а ремісничі вироби виготовлялись у рамках певних стереотипних форм.

Зростання виробництва продукції сільського господарства та ремесел, а також вигідне географічне розташування українських земель на перетині ключових євразійських транспортних коридорів сприяло розвитку торгівлі, завдяки чому Русь була втягнута у фінансову та торговельну систему тогочасного світу. Це дозволяло запозичити досвід господарювання представників інших країн, сприяло розвитку толерантності та дипломатичності для пошуку взаємовигідних умов укладання

торговельних угод. Проте ці риси національного господарського менталітету зазнали в подальшому значних трансформацій через тривале обмеження вільного ринку з боку інших держав, у складі яких перебувала Україна.

Фактори природно-географічного впливу на формування рис національного господарського менталітету наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Вплив природно-географічних чинників на формування національного господарського менталітету [4, с. 134]

№з/п	Фактор впливу	Риса господарського менталітету
1	Сприятливі кліматичні умови, усталеність землеробської праці	Постійність, неризиковість, терплячість
2	Переважаючі трудомісткі системи землеробства	Схильність до колективізму, працьовитість
3	Залежність врожайності господарств від природно-кліматичних умов	Прагнення перекладати відповідальність за результати діяльності на дію зовнішніх сил
4	Використання досвіду попередніх поколінь у веденні землеробської справи	Традиціоналізм
5	Відсутність конкурентної боротьби за розподіл земельних ресурсів	Толерантність, миролюбність

Український господарський менталітет формувався протягом століть і пов'язаний безпосередньо з особливостями релігійності та світосприйняття українців. Саме релігія несе в собі потужний ментальний потенціал, оскільки чинить значний вплив на організацію життєдіяльності людини як у релігійному сенсі, так і соціально-економічному. На розвиток та формування національного господарського менталітету значний вплив здійснило прийняття християнства.

До 988 року на землях Київської Русі впродовж тривалого часу панувало язичництво, яке мало величезний вплив не лише на вірування простих людей, але й на перших підприємців – купців. Купці були марновірними, довіряли магічним обрядам для різних випадків життя. У язичницькому пантеоні мали власних покровителів: Перуна – бога військово-торгових людей, Велеса – бога худоби і багатства [1, с. 101].

У 988 р. Київська Русь прийняла хрещення від Візантії. Перш ніж обрати нову віру, яка б відповідала новій феодальній ідеології та зміцнила зовнішню могутність Київської Русі, Володимир Великий радився зі знатними купцями, які були знайомі з культурою багатьох країн. Враховуючи те, що купці мали з Візантією налагоджені вигідні торгові договори, а мусульманство та західне християнство не приваблювало їх своїм світоглядом і традиціями, вибір був зроблений на користь християнства східного обряду. Парадоксально, але, прийнявши одними з перших хрещення, самі купці ще тривалий час не могли зректися своєї язичницької суті, що призвело до симбіозу християнських догм з язичницькими обрядами.

Пропри те, що християнська доктрина визнає цінність праці, сама вона розглядається різними християнськими конфесіями суттєво по-різному.

Православна релігія орієнтувала людину на духовні перетворення, стимулювала прагнення до самовдосконалення, наближення до християнських ідеалів, але при цьому не давала стимулів для економічного прогресу. Це певною мірою розвивало у структурі

національного господарського менталітету цінності безкорисної праці та негативного ставлення до багатства [3; 7]. Для православної релігійної свідомості неможливе прийняття раціоналізму, який є базисом для розвитку підприємницької заповзятливості, заохочує прагнення до збагачення. Православна релігія активно проповідувала покаєння та покірність, натомість не обов'язковість, відсутність дисципліни не вважалися істотним недоліком.

Інша відмінна особливість українського православ'я – його зосередженість не стільки на змісті моральних заповідей, скільки на формі релігійних обрядів. Таке обрядовір'я пригнічувало в людині індивідуалізм та схильність до новаторського пошуку, розвивало таку ментальну рису як схильність до наслідування. Традиціоналістичний лад мислення виражається, зокрема, в тому, що в процесі економічних трансформацій та кризових явищ суб'єкти господарювання не намагаються покращити рівень життя та здійснити пошук нових видів діяльності, натомість скорочують потреби. Отже, вони не пристосовуються до нових економічних реалій, а тікають від них, відмовляючись приймати нові умови господарського життя.

Ще однією важливою рисою православ'я є те, що воно спонукає будувати соціально-культурну діяльність на основі високих духовних цінностей, абстрагуючись від матеріального світу, що формує таку ментальну рису, як неспроможність стратегічно мислити в процесі раціональної господарської діяльності, розробляти план дій на перспективу [3; 6; 7].

Узагальнено вплив релігійних чинників на формування національного господарського менталітету наведено в табл. 2.

На відміну від православ'я, католицизм, а головне протестантизм у різних його формах, був ідеологічною й етичною підставою процесу накопичення капіталів та розуміння праці як способу прояву обраності кожної особи для порятунку. Успішне підприємництво, добросовісність, набожність, працьовитість – все це вважається проявом Божого обранця.

Таблиця 2

Вплив релігійних чинників на формування національного господарського менталітету
[4, с. 136]

№з/п	Фактор впливу	Риса господарського менталітету
1	Прагнення до самовдосконалення, наближення до християнських ідеалів, переважання духовних цінностей над матеріальними	Низька підприємницька активність Негативне ставлення до багатства, приватної власності
2	Значна підпорядкованість релігійним обрядам	Схильність до наслідування
3	Толерантне ставлення до бідності	Схильність до утриманства, поширення перерозподільчих звичаїв
4	Абстрагування від матеріального світу, підпорядкованість духовним цінностям	Низька значущість стратегічного планування, детального розроблення тактичних дій
5	Висока значущість покаєння та покірності	Ставлення до праці як до вимушеної необхідності

Чим більше діяльність людини є бажаною Богу, тим більше вона винагороджується вже в цьому житті. Тобто, протестантські вчення сформуливали ставлення до підприємництва як до суспільно-корисної й богоугодної діяльності. Високі прибутки розглядалися як важливий показник успіху в діяльності. Проте сам підприємець у жодному випадку не повинен був насолоджуватися плодами багатства, пам'ятаючи, що праця – релігійний обов'язок. Отож, моральні вимоги протестантизму загалом відповідали необхідним умовам економічного розвитку, які перебдачають перевищення інвестицій над споживанням [1, с. 107].

Розглядаючи вплив політичних факторів на формування національних особливостей господарювання, слід зазначити той факт, що окремі частини сучасної території України в різні історичні епохи належали до складу різних державних утворень (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике Литовське князівство, Польське королівство, Московське царство, Козацька держава, Річ Посполита, Російська імперія, Австро-Угорська імперія, УНР, ЗУНР, СРСР). Саме тому в нашій історії чимало подій, які мали діаметрально протилежні вектори впливу на процеси формування ринкових та неринкових характеристик господарського менталітету.

Інтеграція українських територій наприкінці XIV століття до складу Польського королівства та Великого князівства Литовського, політика цих двох держав, а також стосунки між ними почали визначати політичне, економічне та культурне життя України. Наслідком Кревської унії стала втрата впливу Русі, поширення набуло багато прав та привілеїв, якими користувалася польська знать, включаючи право безумовного володіння землею. Нові права та привілеї не стосувалися православної еліти [8, с. 98].

Період X – XIV ст. можна назвати першим у формуванні українського підприємництва. Він характеризується такими ознаками: 1) орієнтацією на зовнішню торгівлю, що приносить величезний прибуток і задовольняє попит на іноземні товари класу земельних власників; 2) формуванням підприємницького стану з військових, тобто з княжих дружин; 3) об'єднанням купців, проведенням торгових угод у центрах інтенсивного товарного обміну – містах, у спеціальні ярмаркові дні; 4) лояльною податковою політикою, що забезпечує рівні стартові умови для розвитку підприємництва [9, 10].

За часів Литовсько-Польської доби (XIV – XVI ст.) головними умовами торгівлі були численні перепони: обмеження свободи, точна регламентація, розширення ввізного мита, ускладнення транзиту. Це призвело до занепаду зовнішньої та внутрішньої торгівлі. Обмежувальні заходи проводилися з метою придушення підприємницької діяльності українців. Українські землі колонізувалися польськими, литовськими, угорськими, молдавськими феодалами, а їх соціально-економічний розвиток визначався русько-литовським і польським правом.

Отже, можна виділити соціально-економічні особливості цього етапу розвитку підприємництва в Україні, який продовжувався з кінця XIV до XVI ст.: 1) скорочення чисельності підприємців унаслідок політики масових репресій з боку держави; 2) несприятлива податкова політика з боку литовської та польської влади; 3) зосередження зовнішньої і внутрішньої торгівлі в руках польських купців, припинення зовнішньоекономічних операцій з боку українських підприємців [9, 10].

У середині XVI століття опозиційні настрої руської еліти щодо зростання королівської влади послабилися через збільшення зовнішньої загрози князівству, яку воно могло пережити лише з допомогою Польщі. Ця загроза походила зі сходу, де протягом XV століття зростала нова міжнародна потуга – Велике князівство Московське.

Московія перейшла в наступ. На початку XVI століття великі князі змушені були визнати зверхність царя над двома своїми колишніми територіями, Смоленщиною та Чернігівщиною. Це був перший випадок, коли Московське царство поширило свою

владу на частину території нинішньої України [8]. З часом просування Московської держави на захід поглиблювалося.

Перебуваючи під владою загарбників, українська еліта намагалась і опором, і компромісами відстоювати власні (національні) інтереси, що не завжди увінчувалося позитивним результатом. Разом з тим, українці опинились між двох християнських традицій – католицизму та православ'я, що теж наклало свій відбиток на особливості господарювання. У період після так званого Переяславського договору 1654 р. Україна звільнилася від підлеглості Польщі й ще не потрапила в залежність Російської імперії, тому умови економічного життя українців не гальмували розвиток підприємництва. Козаччина була прикладом того, як історичні обставини сприяли формуванню в структурі національного менталітету капіталістичних рис, а саме:

- свободи волі й вибору з відчуттям дисципліни і відповідальності;
- духу конкуренції та співпраці;
- зростання цінності багатства та матеріального добробуту;
- зростання поваги до інституту приватної власності [9, 10].

Та з середини XVIII ст. Україна знову втратила свою економічну незалежність, перетворившись на частину загальноросійського ринку. Головними особливостями розвитку українського підприємництва в XVIII – XIX ст., що значною мірою вплинули на формування національного господарського менталітету, були:

- 1) вплив російської імперської соціокультурної моделі розвитку, яка передбачала надмірну централізацію й бюрократизацію господарського життя, посилення експлуатації народу традиційно феодалними методами;
- 2) концентрація в руках держави фінансових потоків і прибуткових видів діяльності, перетворення держави на головного інвестора;
- 3) залежність утворення великих капіталів від держави;
- 4) другорядність, вторинність підприємницької діяльності порівняно з державною службою;
- 5) нестабільне, залежне від волі чиновників, становище підприємців;
- 6) переважання серед українського купецтва і промисловців не українців за походженням (росіян, поляків, євреїв і ін.) [6, 9].

У другій половині XIX ст. основними факторами, що вплинули на зміну економічної поведінки та господарського менталітету українців, були скасування кріпосного права, більш лояльне ставлення держави до збагачення усіх груп населення. Поява мінімальних політичних свобод та економічних можливостей для індивідуального капіталістичного підприємництва формує в українських селян позитивні риси господарського менталітету – працелюбність, підприємливість, індивідуалізм, ощадливість, кмітливість, передбачливість, раціоналізм.

Вже напередодні перевороту 1917 р. підприємці не викликали симпатії з боку населення.

Позитивний вплив на розвиток підприємництва мали процеси індустріалізації Російської імперії, на українські землі почав поступати іноземний капітал, розвивалася машинобудівна, залізорудна промисловість, формувалися торговельно-промислові компанії, створювалися синдикати, біржі.

На початку XX ст. на західних землях сучасної України панували Польща та Австро-угорська імперія. Поляки вважали територію Галичини частиною польської території, плацдармом для розбудови польської держави. Господарське, соціокультурне, освітнє життя Галичини підпорядковувалося інтересам чужоземних володарів. Австрійський уряд розглядав українські землі як предмет експлуатації, керуючись принципом «поділяй і володарюй».

У соціально-економічному аспекті Галичина мала аграрний характер із незначним

накопиченням капіталу, слабозвиненою торгівлею, низьким рівнем урбанізації, найнижчими заробітками і найвищим відсотком надлишкової робочої сили, була однією з найвідсталіших частин імперії, в якій 80% населення було неписьменним [11, с. 16]. Економічне зростання мало однобічний характер, бо давало вигоду передусім власникам чужинецьких капіталів, що були вкладені в нафтовидобуток та залізничне будівництво, і посилювало колоніальний статус Галичини.

Однією з основних причин занепаду українського населення Галичини, яке займалося в основному землеробством, було те, що воно зазнавало гноблення й приниження, постійно відчувало безправність у розв'язанні назрілих економічних проблем. Відомий культурно-освітній діяч М. Галушинський зауважив: «Суспільності, які спираються на селян-хліборобів у час всесвітньої високої культури і поступу техніки, не можуть представляти сили і могутності... найголовнішою причиною цього становища є відсутність власного державного організму, а пануючі над нами народи затемнюють нашу національну ідею, наш культурний розвиток» [11, с. 20].

За часів радянського союзу відбулося нищення інституту приватної власності, впровадження командно-адміністративних методів господарювання. Політичний режим СРСР базувався на традиціях позаекономічного примусу з боку авторитарної держави та заборони усіх видів підприємницької діяльності, обмеження свободи індивідуального вибору.

Найважливіші соціальні блага не зароблялись, а заслуговувались, їх обсяг залежав не від ефективної трудової діяльності індивіда, а від безлічі неекономічних чинників: безперервного стажу роботи, участі в громадській діяльності. Низькі доходи громадян зумовили високу значущість соціальних гарантій і безкоштовних соціальних благ, що надаються державою. Люди були позбавлені можливості заробити багато життєво важливих благ, але гарантована зайнятість, безкоштовна освіта й охорона здоров'я, адміністративне регулювання цін укріплювали в них віру в те, що про них піклуються. У радянській системі пріоритетом було колективне над індивідуальним.

У системі, заснованій на неекономічному стимулюванні, втратили свій первинний сенс такі цінності, як професіоналізм, ділова компетентність, висока трудова активність, а праця носила ритуальний характер. Закритість суспільства, система жорстких обмежень і покарань економічної активності поряд із гарантованими благами, стабільністю та передбачуваністю життя виробили відповідні адаптивні економічні стратегії населення та сприяли формуванню типу людини, зорієнтованої на стабільність і благо як вищі цінності. Соціальний захист трактувався як вища міра економічної свободи.

Тривалий розвиток національної економіки в межах радянської командно-адміністративної системи доповнив формування образу економічно залежного суб'єкта господарських відносин, якому притаманні такі риси господарського менталітету:

- безініціативність, пасивність господарюючих суб'єктів;
- низький рівень довіри до держави в суспільстві;
- відчуття безпорадності, відсутність контролю над особистим життям;
- прагнення делегувати відповідальність за свій добробут;
- страх позбутися підтримки з боку держави;
- переважання у трудовій діяльності примусу над стимулом.

Переважаючі ці риси у структурі господарського менталітету в період розпаду радянської системи й запровадження ринкових перетворень суттєво вплинуло на формування тіньового ринку і спекулятивного підприємництва. Будь-які бізнес-проекти для держави, засновані на вільному підприємстві, перетворювалися на мафіозні, оскільки: 1) народ, звиклий до державного розподілу, не мав відповідних навичок бізнес-активності західного типу; 2) виділені на ринкові перетворення бюджетні кошти й

кредити міжнародної спільноти використовувалися не за призначенням; 3) раціонально-індивідуальна авторитарна система управління, яка дісталась Україні у спадщину від СРСР, отримавши раптом свободу щодо збагачення, почала працювати, передусім, для задоволення власних інтересів [4].

Висновки. Найважливішими умовами, які вплинули на формування національного господарського менталітету є природно-кліматичні, географічні, релігійні та історико-політичні чинники. Природно-кліматичні та географічні умови зумовили формування таких рис, як постійність у веденні справ, екстерналізм в усвідомленні результативності своєї господарської діяльності, прагнення покласти відповідальність за результати господарювання на зовнішні сили, традиціоналізм, технологічний консерватизм. Домінування православ'я спричинило традиційність економічної культури, нераціональність мислення, низький розвиток індивідуалізму, упередженість до інновацій, страх ризику. Історичний шлях розвитку та політичні перипетії вплинули на формування як сильних рис національного господарського менталітету, так і досить сумнівних.

У всі часи, усіма країнами-колоністами проводилась одна політика – політика деіндустріалізації захоплених країн. Подібні ідеї відстоювали, наприклад, німецький економіст Йоганн-Генріх-Готлоб фон Юсті та англієць – класик економічної думки Адам Сміт. Вони впевнено стверджували, що деякі країни повинні бути індустріальними, натомість іншим слід делегувати виробляти сировину [12, с. 219]. Їх ідеї мають життя і нині, за часів популяризації глобалізації, коли ринково розвинені країни імпортують дешеву сировину і робочу силу з країн третього світу.

За сучасних умов економіка України опинилась у складному становищі. До здобуття незалежності, економіка УРСР працювала на розвиток економіки усього Союзу й була його сировинним придатком. Крім того, індустріалізація виробництва у ХХ ст. проводилась таким чином, щоб завершене виробництво мало залежний характер від економік усіх республік. Тому із припиненням існування Радянського Союзу Україна отримала у спадок розвалену економічну систему, виробництво товарів, побудоване на експорті сировинних ресурсів з інших республік, стало неможливим, відповідно, й потоки сировинного експорту з України теж припинилися. Налагоджена впродовж десятиліть система виробничих відносин рухнула. Країна ж колонізатор мала за мету звести до мінімуму можливість самостійного економічного розвитку кожної з республік-колоній. З такою складною економічною спадщиною незалежна Україна зіткнулася з новими вимогами часу. З одного боку, необхідно заново відроджувати національну економіку, а з іншого, – адаптуватися до вимог сучасного глобалізованого світу і зберегти національні інтереси. Не маючи досвіду державного менеджменту побудови економічної системи на основі індустріалізованого завершеного виробництва, Україна пішла звичним шляхом – налагодженням виробництва та експорту сировини й напівфабрикатів, і тим самим перетворилась у країну-донора розвитку економік інших країн. У структурі експорту країни 57% становить сировинна економіка, ключові експортні галузі такі, як металургія, сільське господарство, хімічна промисловість і навіть галузь інформаційних технологій на 80% є сировинними [13].

Наступною важливою складовою розвитку національної економіки, як ми зазначили, є система фінансів. Одним із основних атрибутів державності є національна грошова одиниця. Очевидно, що, перебуваючи у фінансовій залежності Радянського Союзу, Україна не могла мати власну грошову систему. У 1990-х роках в економіці України мала місце гіперінфляція, ціни щоденно зростали: у 1992 в середньому на 5 – 6%, а в 1993 – більш як на 30%. Така гіперінфляція є руйнівною для економіки, спричиняє гострі соціальні та політичні конфлікти в суспільстві. З метою розвитку та подальшого реформування грошової системи в обіг було введено тимчасову валюту –

купоно-карбованці, яка взяла на себе весь інфляційний удар. І лише у вересні 1996 року в обіг було введено дійсну національну грошову одиницю – гривню, яка має давню історію розвитку [14].

Знову ж таки, будучи країною-колонією впродовж тривалого часу, знання з державного менеджменту, зокрема, у системі фінансів, не були достатніми, щоб створити відповідні умови для розвитку процесів інвестування та системи самофінансування національної економіки. Керівники різних установ та рівнів звикли до отримання централізовано розподілених державою коштів. З одного боку, зрозуміло, що заново створена держава з глибокою економічною кризою, не могла обійтися без залучення іноземних інвестицій, проте, з іншого боку, відсутність практичного досвіду розвитку економіки та управління фінансами відповідно до ринкових засад призвели до того, що міжнародні фінансові організації, зокрема МВФ, так би мовити, замінили роль, так званого, централізованого джерела фінансування. Відмінність у тому, що МВФ надає кошти на умовах кредиту і за умови виконання відповідних вимог. Уряду України стало простіше пристосуватися до вимог зовнішніх кредиторів, аніж піти шляхом нарощування власного інвестиційного потенціалу. Проте урядовці й не зчулись, як підсадили економіку на гачок фінансової залежності від зовнішніх кредиторів. Динаміка валового зовнішнього боргу з 1991 р. включно до 2013 року мала стрімку тенденцію зростання. Кредитні залучення з-за кордону лише поглибили боргове зобов'язання країни. Виведення прибутків з України за кордон становить 8 млрд. дол. США на рік. У країні нарощується імпорт замість розвитку власного виробництва, що сприяє швидкому проїданню виручки: перевищення імпорту над експортом складає 15 млрд. дол. [13]. Станом на 31 грудня 2016 року внутрішній держаний борг склав 689 730,0 млн. грн., а зовнішній – 1 240 028,7 млн. грн. [15]. Спроможність у повному обсязі обслуговувати та своєчасно погашати державний борг є одним із основних індикаторів фінансової стабільності країни. На жаль, ситуація в країні свідчить, що основна частка новоотриманих коштів іде на погашення попередніх боргів та фінансування соціальних потреб замість інвестування у національне виробництво. Очевидно, що позичені кошти проходять через економіку України транзитом без фінансування отримання доданої вартості. Зауважимо, що економічно розвиненим країнам вигідно, що в Україні індустріалізація та впровадження інновацій ідуть повільними темпами, адже вони матимуть можливість імпортувати дешеву сировину і, таким чином, диктуватимуть свої правила економічної співпраці. Тому доречно скористатися порадою Еріка С. Райнерта: «Не робіть так, як німці кажуть вам робити, а робіть так, як робили німці... Не відкривайтеся дуже широко для вільної торгівлі, поки не маєте міцної національної промислової основи. Симетрична економічна інтеграція – між рівними – добра для обох сторін. Асиметрична інтеграція має тенденцію робити бідних партнерів біднішими» [12, с. 10].

І третьою важливою основою розвитку національної економіки є соціо-психологічні, національно-духовні цінності та історико-політичні особливості становлення суспільства. Аналізуючи сучасні процеси, що мають місце у нашій країні, розвиток саме цієї основи є найпроблематичнішим і визначає характер формування двох попередніх основ національної економіки – виробництва й фінансів. Дана основа є складною і багатогранною. Вона стосується моральних цінностей суспільства, національної самоідентифікації, патріотизму, ментальності, психологічного здоров'я та готовності суспільства будувати свою міцну державу.

На жаль, Україна як колишня колонія СРСР, успадкувала чимало негативних моделей поведінки як представниками державного менеджменту, так і суспільством загалом. В українця роками знищувалося відчуття підприємництва та приватної власності, самовираження особистості, культивувалася колективна форма мислення,

колективна форма господарювання. Звіти про виконання нереалістичних «п'ятирічок», які формувалися під страхом кримінальної відповідальності, навчили суспільство до обману та крадіжок заради виживання. Подвійні стандарти життя (для партійного класу та простолюду) посіяли зародки корупції та хабарництва, і тепер у держслужбовців є велика мотивація до сприяння корупційним схемам та хабарництву.

Корупція є невід'ємним атрибутом суспільства, позбавленого високого рівня самоорганізації. Максимально обмежити її прояви можливо лише завдяки комплексному підходу до розв'язання цієї проблеми, який повинен включати одночасно економічні, політичні, культурні, правові механізми. Практика засвідчила: чим складнішим є регуляторне середовище для ведення господарства (дозвільно-погоджувальні процедури), тим більше підстав отримують представники органів влади для вимагання хабарів та вчинення корупційних дій. Корупція виникає як неформальна альтернатива економічно неефективному регуляторному середовищі. Її існування суттєво обмежує та ускладнює розвиток суспільних відносин, встановлює залежність певних управлінських дій від окремої посадової особи, призводить до переважання одноособових методів прийняття рішень, недостатньої прозорості, відкритості, підзвітності, підконтрольності діяльності органів влади та конкретних посадових осіб. Отже, інституційні деформації й загострення недобросовісної конкуренції зумовлюють формування й поширення монополістично-фінансової олігархії, виникнення корупції, тіньового сектора економіки.

Перебуваючи тривалий час у складі інших держав, українець часто сприймає представника влади як ворога, чужого, іншого, що теж негативно впливає на об'єднавчі державотворчі процеси в суспільстві. Окремо слід вести мову про патріотичне, ідейне, морально-етичне, економічне виховання, і не лише молоді; про вирішення мовного питання; про духовно-культурний та психологічний розвиток нації.

Перед Україною стоїть важливе завдання – здолати в уряді ідейних прихильників попередніх колоніальних настроїв, об'єднати суспільство заради розвитку власної держави та її економіки, інтегруватися в сучасний глобалізований світ, зберігши національні економічні, фінансові та культурні інтереси. Адже основною причиною економічної та воєнно-політичної кризи України послужив непрофесійний та непатріотичний державний менеджмент, який провадився вихідцями із колоніального державного устрою. Враховуючи сильні сторони національного господарського менталітету, усвідомлюючи власні слабкі сторони та вимоги сучасного світу, направлені на інновації, Україні необхідно розробити засади формування нового ефективного національного господарського менталітету, направлені на збереження національної самобутності, викорінення негативних моментів та інтеграцію національної економіки у міжнародне співробітництво на умовах гідного конкурента.

Використана література

1. Наумік, К.Г. Економічна психологія: навч. посібник [Текст] / К.Г. Наумік. – Харків : ХНЕУ, 2007 – 276 с.
2. Пономарьов, А.П. Етнічність та етнічна історія України [Текст] / А.П. Пономарьов. – Київ : Либідь, 1996. – 272 с.
3. Стражний, О. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність [Текст] / О. Стражний. – К. : Книга, 2009. – 365 с.
4. Галушка, З.І. Господарський менталітет та національні особливості процесів соціалізації економіки: монографія [Текст] / З.І. Галушка, О.О. Лусте. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2017. – 264 с.
5. Грушевський, М.С. На порозі нової країни [Текст] / М.С. Грушевський. – Львів : Світ, 1996. – 800 с.
6. Грицай, Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. [Текст] / Я.Й. Грицай. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
7. Лютко, О.М. Релігія й менталітет: генеалогія наукової рефлексії [Текст] / О.М. Лютко // Вісник

- Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2006. – Вип. 29. – С. 21 – 24.
8. Плохій, С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності [Текст] / С. Плохій. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 496 с.
  9. Прутська О. Історичний досвід розвитку підприємництва в Україні [Текст] / О. Прутська // Економіка. Фінанси. Право. – 2002. – № 9. – С. 32 – 37.
  10. Прутська, О.О. Інституціоналізм: проблеми економічної поведінки в перехідній економіці [Текст] / О.О. Прутська – К. : Логос, 2003. – 256 с.
  11. Гіптерс, З.В. Економічна освіта молоді в Галичині ХІХ – пер. пол. ХХ ст.: теорія, досвід, персоналії: монографія [Текст] / З.В. Гіптерс. – Львів : ЛБІ НБУ, 2006. – 220 с.
  12. Райнерт, Ерік С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними [Текст] / Ерік С. Райнерт. – К. : Темпора, 2015. – 444 с.
  13. Україна: з третього світу в перший [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=DXTroO0d5js>
  14. Владимир, О. Національна грошова одиниця України: історичні аспекти розвитку та особливості найменування [Текст] / О. Владимир // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2017. – Вип. 1 (16). – С. 32 – 48. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17vomptb.pdf>
  15. Інформаційний сайт Мінфін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/2016>

Отримано 03.12.17